

Н. А. ПОТАПЕНКО

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ
ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Рассмотрено формирование гражданского общества как естественной потребности общественности при существенных изменениях в отношениях между личностью, государством и обществом. Анализируются факторы, которые влияют на его формирование, создание условий для повышения уровня правовой культуры населения.

In the article is revealed the formation of the civil society in modern Ukraine, that became a natural wed of the public under important changes at relations between a person, state and

---

© ПОТАПЕНКО Наталія Анатоліївна – аспірантка Інституту політології та права НПУ ім. М.П. Драгоманова

society. In the article are given the factors, which influence its formation and it is referred to the formation of conditions for the increase of the law culture level of population.

Для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення їх конституційного права знати свої права та обов'язки 18 жовтня 2001 р. Указом Президента України було затверджено Національну програму правової освіти населення (далі Програма), якою визначено основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. У реалізації заходів Програми беруть участь і ряд інституцій громадянського суспільства, серед яких слід назвати насамперед громадські організації, а саме: Союз юристів України разом з його регіональними організаціями, Спілку адвокатів України, Асоціацію Українських правників, юридичну клініку, Всеукраїнське Товариство «Просвіта», Товариство «Знання» України та ін.

Питання щодо діяльності громадських організацій у правоосвітній сфері є актуальним, адже з'явилася можливість визначити спільну думку фахівців усіх галузей права з будь-якої правової проблеми та залучити їх до участі в охороні інтересів суспільства, захисті прав і свобод громадян, забезпеченні законності й правопорядку в розбудові правової держави. Сучасна держава та громадянське суспільство мають проїнятися завданням щодо збереження і примноження національної свідомості, національної культури, освітнього потенціалу нації, відігравати у цьому процесі провідну роль¹.

Роботу з правової освіти населення громадські організації проводять за узгодженими планами та у тісній взаємодії з Всеукраїнською і регіональними міжвідомчими координаційно-методичними радами з правової освіти населення, тому характерною ознакою їхньої діяльності є спільна мета – розбудова України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. А це вимагає певного рівня правосвідомості та правової культури суспільства, адже саме вони є найважливішими чинниками становленню правової системи держави та демократичних засад суспільства, впливають на регулювання всього спектра соціальних відносин, підтримують і закріплюють його цілісність, стабільний правопорядок². Провідну роль у процесі підвищення рівня правосвідомості та правової культури на сучасному етапі відіграє права освіта населення, забезпеченням якої займаються поряд із державними громадські організації. Одним з основних завдань громадських організацій є пропаганда та роз'яснення чинного законодавства. Для формування правосвідомості та правової культури населення створюються демократичні політико-правові інститути. Аби діяльність цих інститутів була цілеспрямованою та ефективною, необхідний постійний моніторинг і об'єктивна оцінка цих складних феноменів. На жаль, проблемна оцінки реального стану правосвідомості та правової культури населення або певних соціальних груп у сучасній науковій літературі розроблена недостатньо³. Тому саме сучасний рівень правосвідомості та правової культури населення, його підвищення став вагомю підставою в діяльності громадських організацій щодо забезпечення правовою освітою населення країни.

Проведемо аналіз правосвідомості та правової культури населення країни щодо абсолютних цифр. Найбільш інформативними показниками стану рівня правосвідомості та правової культури є дані про злочинність, якісна і динамічна її характеристика, кількість громадян, засуджених за серйозні правопорушення, а також рівень корупції в країні. Так, за даними Генеральної прокуратури України, у

2007 р. на території країни вчинено 401,3 тис. злочинів. Усього у 2007 р. зареєстровано понад 2 млн 851 тис. заяв громадян України про злочини, які вже скоєні або готуються, що перевищує показники 2006 року на 9,2 %⁴. Крім того, за даними Міністерства внутрішніх справ України, тільки працівниками міліції у 2007 р. складено 9,4 млн протоколів про адміністративні правопорушення, що майже на 24 % більше, ніж у 2006 р. Порівняно з 2006 р., Генеральною прокуратурою України зафіксовано зростання таких видів злочинів, як нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень (на 3,8 %), незаконний обіг зброї (на 6,1 %), дорожньо-транспортні пригоди зі смертельними наслідками (на 9,6 %), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (на 9,9 %). За станом на 01.01.2008 р. залишилися нерозкритими понад 133 тис. злочинів, тобто кожен третій вчинений у країні злочин⁵. За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, на 1 січня 2008 р. у пенітенціарних закладах України перебувало понад 160 тис. засуджених. Під наглядом дільничних міліціонерів перебувають ще понад 700 тис. рецидивістів, що звільнилися з місць позбавлення волі, а також особи, що знаходяться під адміністративним наглядом⁶. Всього ж на 100 тис. населення в Україні припадає 340 засуджених, які перебувають у пенітенціарних закладах.

На жаль, у сфері правової культури не є прикладом і посадовці, державні урядовці, керівники підприємств різних видів власності та профілів, від яких багато в чому залежить рівень правосвідомості та правової культури суспільства. Наприклад, тільки у 2004 р. до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за захистом своїх конституційних прав через всі канали зв'язку (письмові звернення, особистий прийом, телефони «гарячої лінії», електронна пошта) звернулося 169,0 тис. громадян України, іноземців та осіб без громадянства, у 2005 р. – 170,4 тис. Усього за час діяльності Уповноваженого станом на 1 січня 2006 р. надійшло звернення від 677 409 осіб у зв'язку з порушеннями їхніх прав⁷. Аналіз найбільш проблемних питань у сфері прав людини, з якими громадяни звертаються до Уповноваженого, показує, що майже 52 % всього обігу стосуються порушень громадянських прав, насамперед права на судовий захист, а 35 % – порушень соціальних, політичних і економічних прав, насамперед права на працю, отримання винагороди за неї, надання житла, пенсій, порушень права власності на землю⁷.

Привертають увагу результати дослідження «Українське суспільство у 1992 – 2007 роках. Динаміка змін», проведеного фахівцями Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України⁸. Більшість громадян України вказала на погіршення життя в Україні за роки незалежності (табл. 1).

Таким чином, проблема реального стану правосвідомості та правової культури в країні є дуже непростю і потребує серйозної уваги з боку як суб'єктів державної влади і громадськості, так і юристів-теоретиків та юристів-практиків.

Серед існуючих громадських організацій, покликаних підвищити рівень правосвідомості та правової освіти, заслуговує на увагу Всеукраїнська добровільна громадська організація – Союз юристів України (далі Союз), який почав діяти з 15 травня 1991 р. як Спілка юристів України. Згідно із статтею 8 Статуту Союзу одним з головних його завдань є пропаганда та роз'яснення населенню чинного законодавства. Союз проголосив себе відкритим для всіх юристів України незалежно від їх політичних поглядів, фахової спеціалізації, відомчої незалежності, а також для колишніх юридичних працівників і тих, хто здобуває юридичну про-

Відчуття	Негативи	
	2006 рік	2007 рік
Розчарування	60,5	71,9
Незадоволеність	41,7	51
Розгубленість	32,9	38,7
Страх	20,1	27,7
Песимізм	17,4	20,8
	Позитиви	
Перспективи	9,1	6,8
Оптимізм	8	7,3
Гордість за країну	7,8	6,1
Відчуття гідності	4,6	3,6
Відчуття радості	4,2	2
Доброзичливість	3,8	3,4
Задоволення	2,8	1,3

фесію, що є нерозривним професійним зв'язком працівників різних напрямів правової діяльності, практиків, науковців та викладачів права, а також національної традицією колективізму. Йому також доручено реалізувати певні пункти Національної програми правової освіти населення, що підкреслює важливу роль Союзу в правоосвітній сфері. Робота Союзу з реалізації Програми спрямовується шляхом координації зусиль усіх служб, здійснюється системно, скоординовано, на плановій основі.

Для подальшого підвищення ефективності роботи Союзу вважаю за потрібне внести наступні пропозиції: 1) з метою реалізації основного завдання Союзу створити секцію організаційно-методичного забезпечення правової освіти населення; 2) проводити соціологічні дослідження щодо потреб громадян у знаннях про право і за їх результатами планувати подальшу роботу з правової освіти населення; 3) розробити примірні навчально-тематичні плани правового навчання для різних категорій населення (враховуючи результати досліджень); 4) сприяти постійному, систематичному висвітленню в засобах масової інформації проблем чинного законодавства; 5) постійно проводити «гарячі телефонні лінії» з питань чинного законодавства за участю членів Союзу юристів України; 6) вивчити питання щодо можливості розширення мережі юридичних клінік при юридичних факультетах та при необхідності надавати їм методичну допомогу. Проводити огляд-конкурс на кращу юридичну клініку, відзначаючи її діяльність. Розробити Положення про такий огляд-конкурс; 7) вивчити діяльність юридичних клубів і вжити організаційних, методичних та інших заходів щодо підвищення їх ефективності; 8) спрямовувати роботу Союзу юристів України на реалізацію Програми шляхом координації зусиль різноманітних об'єднань громадян.

Помітну роль у суспільно-політичному житті українського суспільства відіграє громадська організація – Товариство «Знання» України. Маючи понад піввіковий досвід роботи (засноване 16 січня 1948 р. як Товариство з розповсюдження політичних і наукових знань УРСР, у листопаді 1990 р. XII позачерговий

з'їзд Товариства «Знання» УРСР конституювався в Установчий з'їзд Товариства «Знання» України), Товариство є своєрідним інститутом реалізації інтелектуального потенціалу нації з метою задоволення інформаційно-освітніх потреб громадян України. Товариство займається розробкою та впровадженням нових інформаційно-освітніх технологій, працює над створенням потужної інформаційної бази знань. До основних напрямів роботи Товариства «Знання» можна віднести: 1) соціально-політичний (інформаційно-роз'яснювальне забезпечення курсу економічних реформ та політичних перетворень; пропаганда ідеології державотворення та пошук шляхів національної консолідації українського суспільства; роз'яснення державної регіональної політики та розвитку місцевого самоврядування; виховання національної толерантності, принципів соціального порозуміння); 2) економіко-правовий (правова освіта та надання правових послуг громадянам України; поширення економічних знань); 3) науково-просвітницький (поширення фундаментальних природничо-наукових знань; інформатизація суспільства, поширення комп'ютерної грамотності; організація додаткової безперервної освіти дорослих); 4) міжнародна діяльність (туризм, у тому числі освітній; партнерські стосунки та ін.)⁹.

Функцію культурного розвитку народу, підвищення його загальноосвітнього рівня виконує Всеукраїнське товариство «Просвіта». Як відомо, перші осередки «Просвіти» в Україні виникли у Львові ще 1868 р. – Галицька «Просвіта». Пізніше подібні осередки з'явилися на Наддніпрянщині, Київщині та Чернігівщині. Новітня історія «Просвіти» починається наприкінці 1980-х років. Досвід «Просвіти» послужив справі самоусвідомлення, самоідентифікації українців, реалізації національної ідеї, квінтесенцією якої стало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Товариство «Просвіта» в основу своєї діяльності ставить утвердження української національної ідеї, українського національного відродження, розвиток національної культури, піднесення духовності та добробуту українського народу. Метою діяльності Товариства є відродження історичної пам'яті українського народу, формування національної свідомості. Реалізації цієї мети підпорядковані такі завдання Товариства: 1) сприяти утвердженню української мови як єдиної державної мови в усіх сферах суспільного життя; сприяти піднесенню авторитету української мови та культури в інших країнах; 2) своєю діяльністю утверджувати в суспільстві принципи гуманізму, взаєморозуміння, співробітництва, релігійної та громадянської злагоди, доляльного ставлення громадян до держави; 3) всебічно сприяти розбудові та зміцненню держави, її економічному зростанню; 4) широко пропагувати правові, економічні знання та знання з інших галузей науки і культури; 5) дбати про збереження та відродження навколишнього природного середовища як однієї з основних умов збереження та розвитку української нації, проводити просвітницьку роботу в галузі охорони навколишнього природного середовища¹⁰.

Для виконання своїх завдань Товариство в установленому законодавством порядку здійснює агітаційно-пропагандистську діяльність: 1) організовує лекції, тематичні вечори, семінари, науково-практичні конференції та інше; 2) видає та розповсюджує через утворені організації науково-популярну, науково-методичну, художню літературу, журнали, газети, серійні видання, бюлетені, стенограми лекцій, збірники доповідей, практичні та навчальні посібники; 3) засновує культурні центри, організовує курси української мови, історії та культури, курси правових знань, економічних знань, курси іноземних мов тощо; 4) організовує свята

української мови, українського народного мистецтва і культури, козацької слави, виставки, фестивалі тощо.

Відома своєю діяльністю і «Молода Просвіта» – Всеукраїнська молодіжна громадська організація, заснована свідомою українською молоддю 24 березня 2002 р. Вона покликана сприяти розбудові державності в Україні, популяризації українського слова у всіх сферах життя, відродженню історичної пам'яті народу, вихованню національної свідомості та політичної, правової культури.

Отже, морально-виховна та просвітницька функції громадянського суспільства реалізуються насамперед у: зміцненні соціально-політичної стабільності в суспільстві, формуванні високого рівня правової культури та правосвідомості громадян, що здійснюється через: надання освітнім процесам кваліфікованого та демократичного характеру; стимулювання участі людей у громадському житті, їхньої активності та відповідальності; оптимізацію процесів соціалізації молоді та всіх верств населення; постійне проведення моніторинрів з метою з'ясування суспільних потреб у тих чи інших знаннях з права; залучення світового досвіду в галузі громадянської освіти; підвищення юридичної відповідальності громадських і державних діячів.

1. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура в розбудові української держави // Право України. – 2005. – №4. – С. 24. **2. Скуратівський А.** Правова культура в контексті особливостей розвитку соціального буття українського суспільства та національного характеру українців // Вісник НАДУ при Президенті України. – 2002. – № 1. – С. 415–425. **3. Меньок О.** Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. – 2001. – № 4. – С. 21–23. **4. Прес-реліз** МВС України про найбільш резонансні злочини та події на 01.01.2008 р. // <http://www.mvs.gov.ua/> **5. Про стан** законності в державі у 2007 році (відповідно до ст.2 Закону України «Про прокуратуру») // <http://www.gpu.gov.ua/> **6. Звіт** про чисельність спецконтингенту в установах Департаменту станом на 01.01.2008 року // <http://www.kvs.gov.ua/> **7. Доповідь** Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // <http://www.ombudsman.kiev.ua/dopovid> **8. Пахомов Ю.** Законы Ньютона и украинское общество // Время. – 2008. – 23 окт. **9. Товариство** «Знання» // <http://www.znannya.org.ua/> / Про нас. **10. Товариство** «Просвіта» // <http://www.prosvita.poltava.ua/> Історія розвитку товариства.